

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

Гр. Сьогобочній.

ПРО ЖИТТЯ

ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО.

— № 56 —

х

Ціна 6 коп.

х

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Тип. училища глухонѣмыхъ (М. Аленовой, Мойка, 54.

1908.

Извлеченіе изъ устава „Благотворительнаго Общества изданія общепользыхъ и дешевыхъ книгъ“, утвержденного 19 ноября 1898 года.

§ 1. Общество имѣеть цѣлью придти на помощь религіозно-нравственному развитію и экономическому благосостоянію мало-русскаго народа. Съ этой цѣлью Общество издаеть одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги какъ религіозно-нравственнаго содержанія, такъ и по веѣмъ отраслямъ сельско-хозяйственнаго и вообще промышленнаго знанія, а равно и литературно-художественнаго содержанія.

§ 2. Общество состоитъ изъ неограниченнаго числа членовъ, коимъ могутъ быть совершеннолѣтнія лица обоаго пола, за исключеніемъ учащихся въ учебныхъ заведеніяхъ, состоящихъ на дѣйствительной военной службѣ нижнихъ чиновъ и юнкоровъ и лицъ, ограниченныхъ въ правахъ по суду.

§ 3. Члены Общества раздѣляются на почетныхъ, членовъ-сотрудниковъ и дѣйствительныхъ, и утверждаются Общимъ Собраніемъ по избранію ихъ Правленіемъ.

§ 4. Въ почетныя члены могутъ быть избираемы Общимъ Собраніемъ лица, сдѣлавшія значительныя пожертвованія въ пользу Общества или оказавшія ему нныя существенныя услуги.

§ 5. Члены-сотрудники отъ членскихъ взносовъ освобождаются, а взамятъ того участвуютъ въ дѣлахъ Общества своими трудами.

§ 6. Дѣйствительными членами Общества состоятъ лица, вносящія въ кассу Общества ежегодно не менѣе трехъ рублей. Размѣръ единовременнаго взноса не можетъ быть менѣе десяти годовыхъ взносовъ дѣйствительнаго члена.

Примѣчаніе. Членскіе взносы, пожертвованія и рукописи направляются въ С.-Петербургъ на имя Правленія Общества Почтовой, ящикъ № 261.

Вийшли з друку такі видання:

1. **Кобзарь. Т. Шевченка.** Друге видання Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществованія нуждающимся уроженцамъ Южной Россіи, учащимся въ выспихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга та Благотворительнаго Общества изданія общепользыхъ и дешевыхъ книгъ. С.-Петербургъ. 1908. На веленовому папірі з 3-ма портретами поэта—3 руб., на простому папірі—1 руб. 50 коп., на простійшому

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНИИ ОБЩЕРОССИЙСКИХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

Гр. Сьогобочній.

ПРО ЖИТІЯ

ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Тип. училища глухонѣмыхъ (М. Алеевой), Мойка, 54.

1908.

Давло Грабовський
народився р. 1864, помер р. 1902.

Освічені народи чи, як кажуть, культурні нації, що живуть окремими державами на захід сонця од нас, дуже шанують своїх талановитих людей, будь то письменник гарний, що вміє добре змалювати у своїх писаннях людське життя, будь то громадський або політичний діяч, що все життя своє поклав дбаючи про добро народу свого, про щастя рідного краю.

Кожен француз, кожен англієць чи німець дуже поважає таких людей своїх, привчається шанувати їх, можна сказати, ще змалечку. Де-які культурні народи так щиро поважають своїх талановитих людей, що навіть монументи (пам'ятники) їм ставлять ще за життя.

Отже й нам, українцям, годиться знати про наших кращих людей, треба й нам знати наших письменників, особливо тих, що у писаннях своїх душею боліли за рідним краєм, за рідним народом, бачучи його горювання та страждання. Годиться й нам знати, як жили ці кращі наші люде, що зробили вони доброго і яка була їхня доля за життя.

Таким письменником нашим, що любив свій край, свій народ та що кликав у своїх писаннях людей до боротьби в кривдою та злом, що закликав усіх тих, хто має в грудях людське серце, боротися до загину за щастя свого народу, таким письменником, кажемо,

був і Павло Арсенович Грабовський, або, як ми його ще називатимем далі—Павло Граб. Називатимемо його ще й так через те, що він цим ім'ям підписував багато своїх творів, своїх писаннів.

Доля Павла Грабовського дуже схожа з долею другого письменника нашого—Тараса Шевченка. Так як і Шевченкові, Грабовському довелося ціле життя своє поневірятися по чужих сторонах, по далеких краях у неволі. Доля Грабовського була либонь ще гірша, ніж Шевченкова, бо цьому хоч під кінець життя свого пощастило вирватись з неволі, пощастило побачити рідну Україну. Шевченкові, після десятилітнього пробування в далекій Оренбургщині, після „блукання поза Аралом“ в москалях, довелося хоч умерти серед близьких та любих йому людей, побачивши власними очима рідну сторону, рідний народ. Не так судилося скінчити своє коротке життя нашому другому письменникові-поету Павлові Грабовському, що мав хоч і менший хист письменницький, ніж Шевченко, але визначався де меншою любов'ю до рідної України, та який, так само як і Шевченко, усе життя своє працював на її добро. Короткий життєпис цього другого нашого поета ми її подаємо отут.

* * *

Павло Арсенович Грабовський побачив світ року 1864-го. Батько його був паламарем у сільській церкві Охтирського повіту в Харьківщині. За-для першої науки батько оддав малого Павла до церковно-парахвіяльної школи, а потім, коли хлопцеві пішов десятий рік, батько одвіа його вчитися до Охтирки в бурсу. Пагано було Павлові жити в бурсі. Вчителі зовсім не дбали про добру науку для дітей; вони поводитися з ними, а

значить і з Павлом, гостро та непривітно, без жадної ласкавости, яку так люблять діти.

Вчителі у бурсі не пильнували також, щоб діти читали путящі книжки, і діти набивали собі голови ка-зна чим, всякою пісенітницею з тих книжок, які тільки попадалися до рук бурсакам по-за бурсою. Ось що пише сам Грабовський у своїх споминах про науку в бурсі. „Крім учебників ми не читали майже ніяких книжок, а коли й брали що з бурсацької книгозбірні (бібліотеки), так найбільше за тим, щоб подивитися на малюнки; учителі не дуже піклувалися, щоб заохотити школярів до читання, а котрій учитель і візьметься за це, то відіб'є вже всяку охоту читати, бо учителів ми, діти, страшенно боялися“.

Жив у бурсі малий Павло, як у лютої мачухи, про-світлої годинильки не знаючи. Учителі ставилися до його пагано, висміювали його за те, що він не вмів добре балакати по московському і все закидає по своєму, по українському, як у селі балакають. Але ськ так він скінчив ту осоружну бурсацьку науку і в році 1879-му його перевели у Харківську семинарію. Тут йому було трохи краще, трохи вільготніше, ніж у бурсі, хоч за рідну мову й тут йому перепало на горіхи: ректор семинарії (найстарший начальник школи) протооерей, з роду москаль, строго наказував усім уч-ням, щоб вони не балакали й проміж себе по своєму, щоб балакали тільки московською мовою. Ректор на-хвалився, що каратиме неслухняних жорстоко, але „нічогосінько з того не виходило“, каже Грабовський у своїх споминах про семинарію: „балакали ми, як і перше, своєю рідною мовою, а коли забачали яке високе начальство, разом замовкали“.

Та все ж у семінарії Грабовському краще жилося, ніж у бурсі; пробуваючи в семінарії він довідався у перше й про наших видатних письменників українських—про Шевченка, Квітку, Стороженка та про Левицького. Правда, семінарська наука, як і бурсацька, теж не згадує про цих наших письменників, як і про інших; в семінарії, як і по других школах, можна почути й досі тільки про московських письменників; тільки ж, живучи в такому городі, як Харків, семінарист Павло міг довідатись про наших письменників-народолюбців по-за семінарією. Та і всю науку, всі знання здобув собі Грабовський по-за школою. По за школою навчився він і народ свій любити, і цю любов свою він вилив потім у своїх віршах і зберіг її до самої смерті. Приїздячи що-літа та на святки до дому на село, Павло бачив, як народ там бідує, як тяжко та скрутно йому жити. Злидні та темнота народня сильно-дуже вражали семінариста Павла, бо він мав мняке та чуле до чужого лиха серце.

Семінарська наука хоч і не давала багато знання Грабовському, бо була вона далека від дійсного життя, та він це знання здобував стороною. Він знав, що по других державах трудящому народові краще жити, бо там народу вільніше живеться і він більше освічений. Усе це він знав з розумних книжок, які здобував по-за семінарією.

З чотирьохрічного життя в семінарії Грабовський згадує приязно у своїх споминах тільки про одного вчителя, який поведився з учнями як слід і намагався кинути їм в душу зерно любови до читання та до письменства. Цей учитель давав семінаристам читати добрі книжки, а потім вимагав од них, щоб вони

роскаазували про те, що прочитали. Це, каже Грабовський, „найбільше впливало на наш розвиток“.

Під час свого побуту в семінарії Грабовський все марив про те, щоб залишити її, перейти до вищої школи—до університету, де б можна було йому набратися більшого знання та бути більш користним для свого народу та для рідного краю. Мати Грабовського втішалася думкою, що в нього буде архирей. Та не судилося статись ні тому, ні другому, бо незабаром до 18-ти-літнього семінариста Грабовського прийшли трусити і, знайшовши у його недозволени книжки, виключили з семінарії, а виключивши вислали на два роки у рідне село під догляд поліції.

Багато перетерпів Грабовський живучи на селі; поліція пильно стежила за ним, зорила за кожним його ступнем, часто трусила його та одбирала в нього книжки. Крім того йому наказано було виїздити з свого села куди б не було; але він не слухав цього наказу і нишком виїздив. Його ловили і за це двічі садовили в тюрму.

В році 1855-му двохлітній строк кари скінчився, і Грабовський мав уже право виїздити з свого села. Він подався в Харків на заробітки. В Харкові Грабовський почав писати по газетах, заробляючи тим гроші собі на прожиток; та незабаром його забрали в москалі. Зразу він служив у Валках—повітовому городі в Харківщині, а там завдали його на службу аж у Ташкент, але дорогою в Оренбурзі знов арештували й вернули у Харківську тюрму. Тепер його вже обвинувачували в тому, що він пристав до таємного гурту людей, що хотів був завести новий вільніший лад державний у Росії.

А як було це саме в ті часи, коли за кожну вільну думку, за кожне вільне слово, наказані іони друкуються в Росії немилосердно карали, то довелось достраждати й йому.

З цього часу і починається бідолашине життя Павла Граба. Зразу його було заслано на львівські роки аж у Иркутську губернію, в Сибір, а потім через одну поїздку, що трапилася в городі Якутську, він опинився в найдавнішій місцевості Сибіру — аж у Вілюйському. Щоб знати, як далеко цей город од України, досить нагадати, що листи відтіля в той час нась доходили аж через три місяці. Засламо ж Павла Граба та ще кількох його товаришів до Вілюйського ось за що:

Марця 22 дня року 1889 серед політичних засланців у городі Якутську сталось неадовольня з того, що їм внаказано було йти пішки до призначеного на поселення місця — у Верхоянськ та у Среднеколымськ, засланці зріклися йти пішки і вимагали, щоб їм було дано підводи та пароходи. Стався заколот, під час якого шістьох засланців убили — постріляли та повололи, багато поранили, стрях повісили, міся гоуду, двадцятьох заслали в каторжні роботи у Вілюйськ. Між тими засланцями й Грабовського не було, були тільки його товариші, сам же він був тоді у Багатинському.

Довідавшись відтіля про те, що сталось у Якутську, Грабовський змовив з кількома товаришами своїми респективний протест (скарбу до громадянства) і приже такого вчинку, Протест цей була відрукованою закардонною листиною між шлоделот за цей судмані Граба з товаришами по задурили на мотри фови у каторжні роботи і севат, до якого перийшло судове діло, амециви карулі, присудив позбавити Граба з товаришами всяких прав

вів і заслати на поселення в найдальшу місцевість Східного Сибіру.

Прожив Грабовський у Вілюйському до 1896 року; в літку цього року, після коронації, йому дозволено було перейти знову до Якутська з тим, щоб він вписався до якої-небудь громади. Грабовський вписався до Барнаульської міщанської громади і поселився в Тобольську. Тут він прожив останні дні свого заслання, кохачи в серці надіювати, що йому пощастить таки повернутися коли-небудь у рідну сторону та побачити близьких людей. Але не судилося / тієї надії здійснитися: невблаганна смерть скосяла нашого поета-борця, він помер у тому ж таки Тобольську 29 жовтня року 1902-гого на 38 році свого мученицького життя.

* * *

Ми розказали тут про життя Павла Граба від початку його вчення у церковно-нарахвіяльній школі аж до самої смерті на засланні. Цікаво тепер довідатися, що говорять про нашого поета ті люди, які знали Граба, або листувалися з ним, що говорить він сам у своїх листах про себе та про своє життя-буття на далекій чужині.

З тих згадок та споминів, що понадруковали різні люди після смерті Грабовського, довідуємось, що у поета нашого була незвичайно чутла, м'яка та добра натура. Один письменник каже у своїх споминах, що це була людина щира, ввічлива, з доброю душею та одвертим серцем. Одна жінка, що вернулася з заслання і знала Граба у Якутську, говорить: „Ніхто ніколи не міг докоряти йому за грубий, різкий тон, за який-небудь образливий вибрик“. „В його мудрих

сїрих очах яснила енергія,—каже та ж таки жінка—і часто в бесїді тепло й сердечно виливалась його гаряча віра в кращу будущину“, що повинна колись настати й для трудящих людей.

Здоровля у нашого поета було пагане, особливо після того, як він переслабував у Якутську на плеврит (запаління підреберної плівки). Після цієї хвороби, каже та жінка, що знала Павла Граба, „постать його стала сухорлява, згорблена, груди запали, обличчя амарніло й набрало якогось мученицького виразу“. „Павло Арсенович не виличився цілком; якісь болі в легких, про які він ніколи не згадував у розмовах, так і zostалися з ним“.

Перечитуючи спо́мини та згадки тих людей, що знали, або листувалися з Павлом Грабом, ми довідуємось, що йому дуже тяжко було жити на засланні. Найбільше звісток маємо про його життя у Якутську, де найдовше довелося жити нашому нестові. Перебуваючи тут, він одбірав од казни 9¼ карбованців на місяць: на ці гроші приходилося йому і квартиру наймати, і харчуватись, і одягатись. Знайти якийсь заробіток там дуже тяжко; та Грабовського, яко політичного засланця, і не приймали нікуди на службу. Отже він мусів задовольнитися тільки тим, що давала йому казна. Але останніми часами казна позбавила засланців і тєї злиденної помочі, що давала попереду. Тож і не дивно, що наш поет рвався з Якутська в Тобольськ, куди він мав право переїхати, сподіваючись „пристроїтись там до газетки“, як він казав, тоб то, щоб заробляти гроші, пишучи у газеті. З часом він туди й переїхав, тільки заробіток мав не з газетярської праці, а одбірав 20 карб. на місяць жалування, працюючи в якійсь кан-

целярії, бо в Тобольську йому вільно вже було служити.

Найбільше тяжко було жити Грабові на засланні тим, що то була далека, сувора, чужа з лютими вітряними сторона, яка зовсім не підходить до нашого краю, до нашої України ні природою, ні повітрям, ні навіть людьми. Люде, що оточали Граба, були чужі йому, не з українців—чужі мовою, вдачею, звичаями. Товариство з засланців було хоч і чимале, але засланці теж були мабуть усе з чужинців, бо поет наш держався од усіх їх стороною, „сам собою відлюдком“, як каже та жінка, про яку ми згадували попередю. „Він рідко куди виходив і майже не брав участі в суперечках-розмовах, що повставали між засланцями“. „Звичаями своїми він дуже одрізнявся від багатьох засланців він, наприклад, не пив горілки, не курив“.

Що життя серед чужого народу, далеко од рідного краю, од приятелів було тяжке для Павла Граба, що воно гнітило його страшенно, то це видно й з тих його віршів, у яких він виливає своє горе, свою тугу-печаль. Ось один такий вірш. Поет вийшов з хати; він бачить як пливуть хмарки по небу, пливуть на південь—в той бік, де Україна. Він звертається до тих хмарок, промовляє до них, просить привітати рідну сторону, благає переказати, як він тяжко сумує за нею, просить скропити людські ниви цілющим дощиком:

Так летить же в край південний,
Сухі ниви напувайте,
Щоб не гинув люд нужденний,
Тихим вітром повітайте!

Скажіть щире привітання
Всім коханим, всьому краю,
Як сумую з безталання,
Як за ними умираю.

З другого віршу знов бачимо, як його охоплює безнадійна розпач-зневіра, що його життя хоч коли-небудь полекшає, і він з сердешним болем питає:

Коли ж і де просвіток я побачу?

Чому ж мені... в глуші

Ти не послав, о Боже, на придачу

Усіх незгод хоть рідної душі?

Живучи в Сибіру наш поет шукав „рідної душі“... Це шукання приневолило мабуть Граба й одружитися там.

Життя на засланні серед холодної непривітної природи, а перед тим життя по тюрмах, одібрали адоревля у Павла Граба і він ще вь році 1894-му писав з Вілюйського: „чимало довелось мені блукати по світах, чимало лиха, неприязна доля шпурляла мене посеред життєвого моря; то й незнаю вже, чи діждуся коли кінця-краю своїм митарствам нескінченним, чи побачу хоч ще раз свою країну рідну з її горем невсипущим та радощами“.

Про місто Вілюйське, де тоді усіх людей з дітьми жило не більше, як 500, поет говорить: „Дика, сувора, безплідна природа навколо; хмурі люде; мертва жорстока північ поклала свою печать на їхне обличча“. „Але люде—звичайно люде; вони не знають, не бачили иншого життя, то й те їм миле... Та як почуватися тому, у кого там десь, далеко, осталося все найрідніше та найдорожче, кому все ще вчувається зпід стогону неперехідних борів чарівний згук рідної мови,

доноситься джурчання сріблястих потоків, а в очах миготить принадна блакить теплого південного неба“?

А трохи пізніш, в році 1895-му, він знову пише: „Ніколи ще, здається, безнадійність та зневіра не огортали мене таким сумом, ніколи не захмарювали мого зору, як саме нині. Кругла самотина ніколи не дошкуляла так... Я при звичаївся до думки, що згину тут, серед тайги („тайгою“ звуться сибірські ліси), в самотині, не діждавшись кращої днини. Що найгірше—це одиноцтво, кругле, страшенне, без надії, що воно коли небудь скінчиться, що заставляє навіть тратити всяку ціль життя... На світ дивитись не хочеться“.

Цей стогін намученої душі поетової, ця туга за рідним краєм, за втраченим марно життям та за працею на користь рідного народу бренть трохи не в кожному вірші поетовому.

А ось що він вже з Якутська пише в році 1896-му, коли тільки прибув туди з Вілюйського: „8-го грудня приїхав до Якуцька і першим чином занедужав: двоє суток текла горлом кров, мучив віддих (задишка). Лікарь казав, що хвороба в легких, гниють, праве понівечено. А ще треба калатати цілих 10 років! Не дурю себе надіями: може вже на весні лопух зросте наді мною“.

Та хоч як було тяжко поетові, все ж він кохав в серці надію, що може таки життя переміниться на краще, може таки його гаряче бажання—побачити рідну сторону, коли небудь справдиться. „Тільки й живу надією, пише він у листі до одного нашого письменника на Україну—побачити хоч не скоро рідний край, відпочити душею в товаристві тих, що працюють для його щастя та будучини. Коли б не та невміруща

надія, то життя мое тут зовсім уже було б безвідрадне“.

В важку добу, коли сибірське життя надто вже дошкуляло нашому поетові, а в далечині ясніла йому зіркою надія побачити „хоч не скоро“ Україну, він з зневагою відкидав власні болі та сумування й писав:

Хочу жити я знов, працювать без кінця,

Власні жалі порвати з докором

Згиньте ж, туги мої! Ви не гідні співця!

Про вас навіть і згадувать сором.

„Працювать без кінця“—це було єдиною втіхою для нашого поета-мученика. Та тільки обставини життя його були такі, що й працювати йому не можна було як слід. Живучи серед чужих людей, не чуючи рідного слова, рідної мови, людині легко й зовсім забути ту мову. Та не забув її Павло Граб: рідна українська мова, за яку йому перепало в бурсі та в семінарії, глибоко запала йому в душу; вона, ця наша мова, вчувалась йому навіть в шумі сибірських лісів—тайги, і наш поет, неважаючи на всі невігоди життя, неважаючи на болі душевні й тілесні, озивався до нас рідним словом з далекого, холодного та непривітного Сібіру.

З приводу смерті Павла Граба, коли ця сумна звістка долинула до нас на Україну, один письменник наш писав: „Спинилось, не бьється благородне серце, що боліло людським болем, озивалось на жалі нещасливих і серед страшної, гнітючої неволі, що вбиває кожную людську силу, знаходило в собі міць нагадувати людям про боротьбу з темрявою й злом“. „Він горів огнем любови до рідного народу і його слова—говорить далі цей письменник,—він знаходив силу

працювати серед невідьницьких мурів, серед мерзлої тайги в муках хвороби“.

Єдиною розвагою у Граба „серед невідьницьких мурів“ була письменницька праця. Але хоч праця та на користь рідного письменства була й добрим товаришем Грабові, та не могла вона замінити живу людину, не могла замінити ту „живу душу“, про яку поет згадує у своїх віршах, яка б поділяла його горе-бідкування в неволі. Самотнє життя, потреба мати коло себе близьку людину й нав'яли Грабові, мабуть, думку одружитись: одна дівчина з дуже вбогої сем'ї стає його нареченою. Згадуючи про цей випадок, жінка, що знала Граба у Якутську, каже у своїх споминах: „Павло Арсенович якось ожив, знову став веселим; дивлячись на його, можна було думати, що тілесні болі його щезли. Але й тут доля жорстоко насміялася над ним: його наречена прийшла до думки, що було б більше рації піти заміж за його товариша, що мав більший заробіток“.

Одружитись Грабові довелося трохи пізніше, вже у Тобольську, але одружитись тільки на те,—каже той самий письменник у своїх споминах,—„щоб його дружина з малим сином могли плакати над його могилою, а потім піти шукати хліба серед широкого непривітного Сібіру“. Чи було це подружжя щасливе,—про це поки що нічого невідомо; а тільки на запит одного письменника Грабові у листі: з ким він одружився, Павло Арсенович відповів: „на жаль, не з українкою“...

* * *

Яка ж була письменницька вдача у нашого поета? Коли він розпочав писати, як і про що він найбільше

писав у своїх віршах? За що саме ми, громадяне, повинні шанувати пам'ять цього нашого письменника?

Розпочав Павло Арсенович свою письменницьку працю певно ще з семінарії, бо у своїх споминах про шкільне життя він говорить, що у семінарії „де-хто писував по українськи віршами й прозою“. Але ж з передмови до збірничка його віршів „Пролісок“, виданого у Львові в році 1894-му, видно, що початок письменницької праці Павла Граба треба рахувати від 1890 року. З того часу й до смерти він написав багато віршів власних і поперекладав з чужоземних письменників. Чимало їх було надруковано по окремих збірничках за кордоном, бо тодішні часи в Росії були такі, що по нашому не вільно було друкувати. Збірнички ці називаються: „Пролісок“, „З чужого поля“, „З півночі“, „Доля“ — та інші, а в Росії пощастило надрукувати тільки невеличкий збірничок його віршів під назвою „Кобза“.

Що до письменницької його вдачі, то буде найкраще, коли ми подамо отут де-які вірші Граба, що понадруковано їх у вище згаданих збірничках — у „Проліску“ та „З півночі“.

Ми вже бачили, читаючи життєпис Павла Грабовського, що він був цілком громадською людиною. Народній добробут, щастя рідного народу було для Грабовського найдорожчим за все на світі. І от він закликає у багатьох своїх віршах братись за громадську роботу, забути власні клопоти та турботи, й працювати тільки за для громадського добра, непокладаючи рук, щоб зробити наш народ щасливим та вільним. Ось в одному такому вірші він говорить:

Власне щастя та турботи,
Власні думки... кинь гадацьо.
До громадської роботи
Слід життя своє віддати,
Згинуть марні пеклування,
В тихім захистку хрестив,
Розлетяться почування,
Крім любови до братів,
Вона піде номіж миром,
Яко заповідь людська,
Щастя всіх—святим кумиром
Стає мужа—волека.

Бувши людиною, що сильно відчуває серцем горе народу, що боліє душею за рідним краєм, знаючи його безталання, Грабовський звертається до всіх тих, що могли б бути користними за для нашого народу в рідного краю і гукає до них:

Годі ж нудитись, складаючи руки,

Кличе робітників рідна земля...

Віра, вшотужена словом науки,

Хай нас міцніш окряля!

Більше уваги до власного горя,

Більше любови до люду свого!

Близько загибель... зника наша зоря!

Чого ж нам ще ждати, чого?

В другому вірші поет сам дає на це відповідь; він говорить, що ждати нам нема чого, що покладатись нема на кого, а що треба самим ставати до роботи, до боротьби з злом, що такує в рідному краї. І він кличе:

Уперед проти зла одне думце!

Розрослася ворожа юрба!

Не гадаймо прожити безсумно,
Бо життя—немилуча борба.
Уперед! хто не хоче ковати,
Статись трупом гнилим живучи!
Сміле слово—то наші гармати,
Світлі вчинки—то наші мечі.
Уперед! годі скніти рабами,
Час кормигу ганебну знести!
Щоб без хлопа, без пана--братами
Всі ми вільні прийшли до мети!

Знаючи хоч і не з життя, так з книжок, як народ наш страждав ще тоді, коли люде були панськими кріпаками, бачучи, як народ страждає й зараз, хоч кріпацтва давно вже й немає і люде стали ніби вільними, Грабовський питає в одиому вірші:

Що за допусти Господні?
Позавчора—кріпаки;
Вчора вільні, а сьогодні—
Хоч під вікна по шматки!

Але дарма! В другому вірші Грабовський каже, що народ наш не довіку буде темним та терпітиме злидні, що хоч освічених людей, прихильних до народу й не багато ще у нас, та це, мовляв, байдуже:

Мало нас, та це—дарма,
Більше буде перегодом:
Не до віку висне тьма
Над намученим народом.
Мало нас, та це—дарма,
Не в потузі Бог, а в правді;
Тричі проклята тюрма
Пануватиме не завжди.

Таких віршів, як кажуть—на громадянські теми, у Павла Граба трохи чи не найбільше написано. Але є багато й журних та сумовитих пісень, які хапають за серце читача. Такі вірші-пісні він писав через те, що, як сам він каже:

До людського горювання
Скрізь я прислухався
Сумний голос безталання
На папір прохався.

І Павло Граб виливав на папір свої сум, свої болі душевні, укладаючи свої думки віршами.

Змальовує Граб гарно й горе-бідкування робочого люду. Ось, наприклад, він викладає, як бідолашна швачка мусить ночей недосипати, працюючи на якесь там вередливе паненя за ради черствого шматка хліба:

Рученьки терпнуть, злипаються віченьки...

Боже, чи довго тягти?

З раннього ранку до пізньої ніченьки

Голкою дивно верти.

Кров висисає оте остогиджене,

Прокляте нишком шиття

Що паненя, вередливе, зманіжене,

Вишверне геть на сміття.

Де воно знатиме, що то за доленька

Відшук черствого шматка,

Як за роботою вільна неволенька

Груди у-раз дотика.

А ось у іншому вірші Грабовський викладає сумну долю другої працюючої—вчительки, що померла одинокою від напруженої праці на користь сільської громади, виховуючи в школі дітей:

Хмуро дивилася школа,
В бовдурі глухо гуло,
Вітер вривався з'юкола
Сумно в хатні було.
Мертва трудівниця-пані,
Біла як віск на столі,
Там почивала, зарані
Збувшися скорбів землі.
Рук і на час не складала,
Щиро кохала діток,
Листу якогось то здала...
Тільки і знав наш куток!
В непогідь, стужу злиденну
(Певно сама сирота!)
Зайде в хатину нужденну,—
Словом усіх повіта,
Дасть, коли треба, поради,
Викладе все до пуття...
Боже! З якої б то ради
Ін відібрати життя?
Журно позходились дітки
Обік німої труни:
Втратили неьку сирітки,
Втратили промінь вони.

Далі поет розкажує, як ховали вчительку, як дівора й батьки голосили по ній, а коли поховали, то—

Мовчки вернули на спомин,
Що громадяне знесли,
Якось не складувавсь гомін
Навіть дяки не шли.
Та й розійшлися по хатах,—
Школа зосталась пуста...

Хуга свистить по загатах,
Жалібно труп заміта...

Горе та бідування рідного українського народу гнітило нашого поета найбільше; але Грабовський болів-душею за людей і всякої иншої породи, коли ті люде терплять утиски та зазнають всякої зневаги. Отже не забув Павло Граб у своїх писаннях і народу єврейського, який теж зазнає чимало всякої кривди та зневаги. Ось один з тих віршів, що поет присвятив єврейському народові:

Народе, вік порізнений зі мною
Срамотою людської ворожди!
Заблуда стала межі нас стіною;
Хижацтва ще незметені сліди.
Нехай козак без жалю вішав „жид“,
Хай „жид“ добра не зичив козаку...
Той час встає на думку як огида;
Забудьмо ж ту минувшину гірку!
Тобі чужим зостанусь я по крові;
Не хибно ж маю в серденьку носити
Святе чуття великої любови,
Якої вже нічому не згасити!

Дуже гарні і трохи чи не найкращі вірші у Павла Граба ті, по яких він славить матір-природу, воздає їй хвалу, і разом з тим, виливає власні почуття, власні болі сердешні:

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повіва;
Земля квіточки викида,
Бує травка молода;
Все мертве ожива
Веселе сонечко блестить,

Проміння щедро лле;
Гайок привітно шелестить,
Неначе кличе пригостить;
Струмочок виграє.
Сияють злотом небеса:
Витьохкують пташки...
А груди думонька стиса:
Ховає зверхня ця краса
Смердючі болячки.

Згадує поет в іншому вірші, що зараз весна на
Україні, що місяць май пишається там у всій красі
своїй, а в далекому Сибіру, де живе поет, ще холод
та стужа лютують.

Весна, весна... На дворі май;
А в нас лежать сніги;
Панує стужа навкруги...
Весна, весна... а в нас—гай-гай!
Дріма похмуро чорний гай
Та додає нудьги.
Весна, весна... На дворі май;
А в серці жаль та сум,
Справляє небо якийсь глум...
Весна, весна, а в нас—гай-гай!
Хоча б малесенькій розмай
Для нерозважних дум!

Тяжке сердешне почування намученого поетового
серця дуже гарно вилилося в оцьому віршові:

Душею я вчора віджив,
І прокинувсь від мук, а сьогодні?
Як швидко я все пережив,
Як швидко я знов затужив;
Розпучно стою край безодні.

Я мріями вчора літав
Далеко відціль, а сьогодні?
Як швидко нудитись я став,
Як швидко я крильми пристав,
Спинилися змахи безплідні.
До праці я вчора зривавсь,
Пив солод надій, а сьогодні?
Куди він, мій порив, дівавсь?
А чуюсь як перш відчувавсь,
Розпучно стою край безодні!

А ось якими словами поет-засланець виливає власну тугу-печаль за Україною, страхаючись, що йому не вирватись уже з Вілюйського, що не побачити вже йому рідної сторони. Вірш цей так і названо „До України“:

Сижу я в неволі та марю тихенько:
Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько,
Чи знов рідну землю в сльозах поцілую,
Чи вік протиняюсь отут по Вілюю?
Коли б мені, мамо, легесенькі крила,
В обійми до тебе душа б полетіла,
Бо тут непривітно, тут хуга та студінь,
Однаково сумно і в свято і в будень,
Рік цілий навколо все мре та німує,
Самотного серця ніщо не вгамує...
Ридай одиноко, кладись в домовину...
Подумати тяжко, що тут і загину;
Розсиплються чари мов квіти зів'ялі,
Остануться жалі, самісенські жалі...
Сижу я в неволі та марю тихенько,
Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько,

Чи знов рідну землю в сльозах поцілую;

Чи вік протиняюсь отут по Вілюю?

Та трохи чи не найбільший сум, навіть одчай, ви-
кликає в душі оцей вірш, що написав наш поет його
до матері:

Мамо голубко, прийди подивися,

Сина від мук захисти!

Болі зі споду душі піднялися,

Що вже не сила нести.

Мамо голубко! Горюєш ти, бачу,

Стогнеш сама у журбі;

Хай я в неволі конаю та плачу,—

Важче незмірно тобі.

Бачити більше тебе я не буду,

Не дорікай, а прости;

Та від людського неправого суду

Сина свого захисти!

* * *

Писав Грабовський, oprіч віршів, ще й всякі статті
про громадські справи та перекладав твори чужозем-
них письменників, вивчивши добре мови інших на-
родів. З таких перекладених по нашому творів скла-
даються збірнички: „З чужого поля“ та „Доля“. Чпмало
містилося його власних творів та перекладів і по всь-
ких часописах, як от: „Зоря“, „Народ“, „Правда“,
„Дзвінок“, „Житє і Слово“ і „Літературно-Науковий
Вістник“. У цьому останньому журналі-місячнику ще
й тепер друкуються иноді твори Грабовського, що по-
зоставалися спадщиною недрукованими. Свої писання
небіжчик підписував ще й такими прибраними ним
іменами, як кажуть—псевдонімами: Панько, Харько
Воля, Харько Вець, Павло Журба.

Переклади творів з чужих мов робив Павло Граб мабуть почасти й за тим, щоб ще більше довести людям освіченим, особливо з москалів та інших націй, що на нашу мову можна перекладати які завгодно світові твори — усе те путяще, що написано чи по німецьки, чи по французьки, чи по московськи, чи по якому иншому: та що перекладене на нашу мову не губить від того ані своєї краси, ані принадного змісту. З цього приводу небіжчик казав у часопису „Зоря“ за рік 1896-ий, „Святий знає, на якій такій підставі виробився серед москалів погляд, що наша мова придатна лишень до улишної лайки, п'яного базікання чи пташиного воркування закоханих, але цілком убога та недотепна, щоб висловити ті високі думки та почуття, які здобуємо у Шекспіра, Байрона (англійські письменники) Шиллера (німецький письменник) то-що“. Коли б не гірка лукава доля, що одірвала нашого поета од рідного краю та закинула в холодну непривітну далечінь, де він не мав змоги чути рідну мову, він зробив би далеко більше користного на добро нашого краю, нашого письменства. Але й те, що він встиг зробити за час свого невідьницького життя, має для України велику вагу, і за це хай його пам'яті буде велика честь, а самому йому хай буде пером земля!

Приймається передплата на рік 1908

на українську політичну, економічну і літературну газета

Рік видання третій

На рік
1908.

РАДА

На рік
1908.

яка виходить в Києві що-дня, окрім понеділків і днів після свят, українською мовою, по програмі звичайних великих політичних газет.

Напрямок газети не партійний, демократично-поступовий.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Власні кореспонденти в столицях і по всіх значніших містах України.

РАДА має в Державній Думі і Державній Раді кореспондентів **ВЛАСНИХ.**

РОКОВІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ ОДЕРЖАТЬ

БЕЗПЛАТНО:

Т. Шевченка „КОБЗАРЬ“

останнього нового повного видання під редакцією В. Доманицького, у яке входять новознайдені твори поета, ще нігде не друковані.

Ціна РАДИ з приставною і пересилкою в Росії.

на 1 рік	на 11 міс.	на 10 міс.	на 9 міс.	на 8 міс.	на 7 міс.	на 6 міс.	на 5 міс.	на 4 міс.	на 3 міс.	на 2 міс.	на 1 міс.
6.	5. 70	5. 20	4. 75	4. 25	3. 75	3. 25	2. 75	2. 25	1. 75	1. 35	65

Років передплатники можуть виплачувати передплату частками в 2 строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб., і в 3 строки: на 1 янв. 2 карб., на 1 февр. 2 карб., і на марта 2 карб.

ЗА ГРАНИЦЮ: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 коп., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

Адреса редакції і головної контори: у Києві, Велика-Підвальна вул. д. 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Редактор *М. Павловський.*

Видавець *Є. Чукаленко.*

II. Видання „Благотворительнаго Общества изданія общепольз-
ныхъ и дешевыхъ книгъ“.

№№	ЦІНА (коп.)
1. Норыстни звирятна: (кажанъ, ижакъ та критъ), <i>О. Степовыка</i> (выдання друге, з 3 малюнкамы)	3
* 2. Про городыну , <i>О. Степовыка</i> (вид. друге)	5
3. Молодыча боротьба , <i>Ганны Барвинокъ</i>	1
4. Орыся , <i>П. Кулиша</i> (з 4 малюнкамы)	2
5. Вирна пара , <i>Ганны Барвинокъ</i>	3
* 6. Бжильныцтво (вид. друге, з 23 мал.) <i>Ф. П. Немолодовскаго</i>	10
7. Оповидання про Антона Головатого , <i>М. Комяра</i> (з 5 мал.)	5—10
8. Оповидання про Тараса Шевченка , <i>О. Кониськаго</i> (з 3 порт. и 1 малюнк.)	2—5
* 9. Розмова про сельсьне хазяйство , кн. IV, Выноградъ , <i>Е. Чи- каленка</i> (вид. 2-е, з 13 мал.)	6
* 10. Розмова про сухоты на рогатій худоби , <i>С. Ваганова</i>	3
11. Выговщина , <i>П. Кулиша</i> (з портр.)	2—5
12. Оповидання про Богдана Хмельныцкаго , <i>М. Комяра</i> (з 3 портр. и 5 малюнк.)	8—15
13. Видъ чога вмерла Мелася (про дифтеритъ), <i>Г. Коваленка</i>	3
14. Оповидання про Ивана Нотляревскаго , <i>В. Гринченка</i> (з 1 портр. и 2 малюнк.)	3—5
* 15. Розмова про сельсьне хазяйство , кн. III, Оіяни травы , <i>Е. Чи- каленка</i> (выдання друге, з 7 малюнкамы)	5
16. Добра порада , <i>М. Загирни</i> (про скажыныну, вид. друге)	3
17. Оповидання про Евгена Гребинну , <i>В. Гринченка</i> (з порт- ретомъ)	3—5
18. Про пошести або лыхи хворобы , <i>В. Имшецкаго</i> (вы- дання друге)	3
* 19. Розмова про сельсьне хазяйство , кн. II, Худоба , <i>Е. Чи- каленка</i> (вид. третє, з 20 малюнк.)	8
* 20. Розмова про сельсьне хазяйство , кн. V, Садъ , <i>Е. Чикаленка</i> (вид. друге, з 36 малюнк.)	10
21. Хто робыть, той и мае , (про Гарфильда)	6
* 22. Розмова про сельсьне хазяйство , кн. I, Чорний пар та плодозамін , <i>Е. Чикаленка</i> (вид. четверте, виправл. i доповн., з 2 малюнк.)	5
1-е изданіе одобр. Учен. Ком. М. З. и Г. И. и долуш. М. Н. Пр. въ библ. учит. семин. въ учит. библ. начальн. учил. и въ народн. читальни и библиотеки. Премировано Харьк. Общ. Сел. Хоз. большою серебр. медалью.	
23. Мудрый учитель (оповидання про Сократа, з 2 мал.), <i>М. Загирни</i>	5
24. Якъ выгадано машыною выдзты (вид. друге, з портретомъ <i>Стефенсона</i>), <i>М. Загирни</i>	3
* 25. Якъ дбаешъ, такъ и маешъ (про господарство), <i>М. Ганька</i>	3
26. Наймычка , поема <i>Т. Г. Шевченка</i> (з 30 мал.)	3—10
* 27. Прыгода на хутори , <i>О. Русова</i> (метеорологія, з 18 мал.)	5
28. Божя испра , оповидання про Рафаэля, <i>С. Русовой</i> (з 15 мал.)	5—10
29. Натерына поэма <i>Т. Г. Шевченка</i> (з 15 мал.)	5—10
30. Ходимо за Нымъ , <i>О. Кониськаго</i> (з 9 мал.)	5—10
31. Винокъ (чытанка), <i>О. Вилоусенка</i> (з 120 мал.)	35—60
32. Сильськи прыгоды (про выпасы), <i>Т. Рымскою</i>	5

33. У дитини головна болить—у матери серце (як годувати та доглядати малых дитей), <i>Г. Задеви</i>	5
34. Підъ землею опов. про шахти, (вид. 2-е, з 8 мал.), <i>М. Загурни</i> . 12	12
35. Оборонець поирядженихъ, опов. про Линкольна (з портр.), <i>М. Загурни</i>	10
36. Мале та розумне, опов. про мурашокъ (з 2 мал.), <i>П. Е.</i>	8
37. Середъ виноградаривъ південної Франції, <i>С. Русовой</i> (з 10 мал.)	6
38. Янъ видирито Новий Світъ, <i>Д. Дорошенка</i> (з 7 мал.)	6
39. Товариські крамниці, <i>В. Доманицького</i> , (вид. друге, виправ.)	6
40. На громадській роботі (про П. Кулиша), <i>Д. Дорошенка</i>	3
41. Первочителі славянські <i>А. Ст—го</i>	5
42. Права що до виборивъ, кн. I, <i>К. Квіткы</i>	5
43. Права що до виборивъ, кн. II, <i>К. Квіткы</i>	5
44. Петрусивъ сонъ, <i>М. Левичького</i>	3
45. Вжитки селянські по Полтавщині, <i>В. Василевка</i>	5
46. Український букварь, <i>С. Русовой</i>	10
47. Початки науки про права конституційні, <i>К.</i>	3
48. Як люде живуть у Норвегії, <i>С. Р.</i>	6
49. Оповідання про Вука Караджича <i>А. Веретельника</i>	5
50. Смерть за правду (про І. Гуса), <i>В. Доманицького</i>	5
51. Про старі часи на Україні, <i>М. Грушевського</i> (з 40 мал.).	20
52. Про народоправство, кн. I, <i>А. Снарєка</i>	6
53. Як розвести на піску сосновий бір, <i>П. Нородаєвською</i> , (з мал.)	10
54. Про хімію. <i>Вас. Мазурська</i> , (з малюнками)	15
55'а. Ветеринарні поради, кн. I—„Зверхні хвороби“, <i>В. Корольова</i> , (з малюнками)	12
55'б. Ветеринарні поради, кн. II—„Хвороби на копита“, <i>В. Корольова</i> (з малюнками)	10
55'в. Ветеринарні поради, кн. III—„Хвороби шкури“, <i>В. Корольова</i> (з малюнками)	8
55'г. Ветеринарні поради, кн. IV—„Внутрішні хвороби“, <i>В. Корольова</i> (з малюнками)	12
55'д. Ветеринарні поради, кн. V—„Пошесті на худобі“, <i>В. Корольова</i> (з малюнком)	12
55. Снотолічєбник (Ветеринарні поради)—всі 5 книжок вкупі, з додатком (з 40 малюнками), <i>В. Корольова</i>	50
56. Про Павла Грабовського, <i>Гр. Сьогобочнього</i>	6

Книжки, визначені зіркою *, ухвалені „Министерствомъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ“ за-для нижчих хліборобських і садівницьких шкіл.

ЧЛЕНИ ТОВАРИСТВА, ЩО ЗАПЛАТИЛИ ВНЕСОК ЗА ОСТАННІЙ РІК, ДІСТАЮТЬ БЕЗ ПЛАТИ ВСІ ВИДРУКОВАНІ В ТІМ РОЦІ ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА.

ГЛАВНЫЕ СКЛАДЫ ИЗДАНИЙ ОБЩЕСТВА: въ Слоб. — въ книжн. магаз. Н. Г. Мартынова (Александринская площадь, д. 5) и въ Кіевѣ — въ книжн. маг. „Кіевской Старины“ (Безаковская, 8) Сверхъ того, изданія Общества можно получать во всѣхъ лучшихъ книж-

